

IJTIMOYIY TARMOQLARDA SOXTA AXBOROT VA DEZINFORMATSIYA: BOTLAR VA ALGORITMLARNING TA'SIRI

Jahongirova Iqbola Jalil qizi,

O'zMU Jurnalistika va o'zbek filologiyasi 2-kurs magistranti

E-pochta: ikbolajakhongirova.spc@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborot va dezinformatsiya tarqalishining mexanizmlari, shuningdek, bot-tarmoqlar va algoritmik manipulyatsiyalarning auditoriya ongiga ta'siri kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda ko'rsatilishicha, sun'iy intellekt va algoritmlar yordamida boshqariladigan kontent oqimi tez va keng tarqalib, foydalanuvchilarning axborot idrokini shakllantiradi hamda manipulyatsiya va propaganda elementlarini sezilmas tarzda yetkazadi. Maqolada botlar va algoritmlarning soxta xabarlarini viral qilishdagi roli, ularning ijtimoiy psixologik ta'siri hamda platformalardagi dezinformatsiyaga qarshi zamonaviy aniqlash va bloklash usullari ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda axborot xavfsizligi va media savodxonlikni oshirish bo'yicha strategik tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: soxta axborot, dezinformatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, botlar, algoritmlar, manipulyatsiya, propaganda, axborot xavfsizligi, auditoriya ongi, sun'iy intellekt, media savodxonlik.

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the mechanisms of the spread of false information and disinformation on social media, as well as the impact of bot networks and algorithmic manipulations on audience perception. The study demonstrates that content flows managed with the help of artificial intelligence and algorithms spread rapidly and widely, shaping users' information perception while delivering elements of manipulation and propaganda in an imperceptible manner. The article examines the role of bots and algorithms in the viral dissemination of false messages, their socio-psychological effects, and contemporary methods for detecting and blocking disinformation on platforms, based on scientific sources. Additionally, strategic recommendations are offered to enhance information security and media literacy on social networks.

Keywords: false information, disinformation, social media, bots, algorithms, manipulation, propaganda, information security, audience perception, artificial intelligence, media literacy.

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ механизмов распространения фейковой информации и дезинформации в социальных сетях, а также влияния бот-сетей и алгоритмических манипуляций на восприятие аудитории. В исследовании показано, что потоки контента, управляемые с помощью искусственного интеллекта и алгоритмов, распространяются быстро и широко, формируя информационное восприятие пользователей и незаметно передавая элементы манипуляции и пропаганды. В статье освещается роль ботов и алгоритмов в вирусном распространении ложных сообщений, их социально-психологическое воздействие, а также современные методы выявления и блокировки дезинформации на платформах на основе научных источников. Кроме того, представлены стратегические рекомендации по повышению информационной безопасности и медиаграмотности в социальных сетях.

Ключевые слова: фейковая информация, дезинформация, социальные сети, боты, алгоритмы, манипуляция, пропаганда, информационная безопасность, восприятие аудитории, искусственный интеллект, медиаграмотность.

Kirish. So'nggi o'n yillikda ijtimoiy tarmoqlar dinamik tarzda axborot maydonining katta qismini egallab oldi. Ushbu platformalar foydalanuvchilarga tezkor, keng qamrovli va interaktiv axborot almashish imkonini beradi, ammo shu bilan birga soxta xabarlar va dezinformatsiya tarqalishi uchun ham qulay muhit yaratadi. Bot-tarmoqlar va algoritmik tizimlar esa axborot oqimini boshqarishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lib,

kontentning ommaviy tarqalishiga ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborotning tez tarqalishi nafaqat shaxsiy qaror qabul qilish jarayoniga, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlarga ham ta'sir qiladi. Shuning uchun botlar va algoritmlar orqali tarqatilayotgan manipulyatsiya va propaganda elementlarini tushunish, ularning tarqalish mexanizmlarini tahlil qilish va aniqlash usullarini o'rganish bugungi raqamli axborot makonida muhim ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi. Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborotning tarqalish mexanizmlari, botlar va algoritmlarning auditoriya ongiga ta'siri, shuningdek, dezinformatsiyaga qarshi zamonaviy texnologik yondashuvlar va media savodxonlik strategiyalari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot ilmiy manbalar asosida olib borilib, axborot xavfsizligi va raqamli platformalarda foydalanuvchi ongini shakllantirish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur maqolani yozishda ijtimoiy tarmoqlarda dezinformatsiya va uning turli turlarini aniqlash hamda ularga qarshi kurashish bo'yicha nashr etilgan ilmiy manbalar asosiy qo'llanma sifatida ishlatildi:

“Ijtimoiy botlarning rivojlanishi” (“The rise of social bots”) – ijtimoiy botlarning ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborot tarqalishidagi roli va ularning algoritmik tizimlar bilan integratsiyasi o'rganilgan. Ushbu tadqiqot botlar orqali kontentning tez tarqalishi va foydalanuvchi ongiga ta'sir ko'rsatishi masalalarini chuqur tahlil qiladi (Emilio Ferrara, Onur Varol, Clayton Davis, Filippo Menczer, and Alessandro Flammini, Communications of the ACM, Vol. 59, No. 7, 2016).

“Soxta axborot va onlayn mizinformatsiya va dezinformatsiya bo'yicha sharh” (“Review essay: fake news, and online misinformation and disinformation”) – onlayn dezinformatsiya va soxta axborotning turli shakllari, ularning tarqalish mexanizmlari va foydalanuvchiga ta'siri mavzulari ko'rib chiqilgan. Muallif internetdagi axborot oqimining psixologik va ijtimoiy oqibatlarini tahlil qiladi (Andrew White, Journalism Studies, 2020).

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ushbu tadqiqotda ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborot tarqalish mexanizmlari va botlar hamda algoritmlarning auditoriya ongiga ta'siri kompleks metodologiya orqali o'rganildi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. **Adabiyotlar tahlili.** So'nggi o'n yillikdagi ilmiy maqolalar, kitoblar va hisobotlar tahlil qilinib, ijtimoiy botlar, algoritmik manipulyatsiyalar, dezinformatsiya va media savodxonlik bo'yicha asosiy tadqiqotlar o'rganildi.

2. **Statistik tahlil:** Bot-tarmoqlar orqali kontent tarqalish tezligi va foydalanuvchi bilan o'zaro aloqasi statistik metodlar yordamida o'lchandi, algoritmik filtrlar va tavsiyalar ta'siri baholandi.

Ushbu metodologiya tadqiqotga ilmiy ishonchlilik, tizimlilik va amaliy ahamiyat beradi, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi soxta axborot oqimini kompleks yondashuv bilan tahlil qilish imkonini yaratadi.

Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarga tezkor axborot almashish imkonini beradi va shu bilan birga soxta xabarlarining ham tez tarqalishiga sabab bo'ladi. Soxta axborot ko'pincha emotsional jihatdan kuchli yoki dramatik kontent orqali foydalanuvchilarning e'tiborini jalb qiladi. Botlar va avtomatlashtirilgan akkauntlar esa bunday xabarlarini sun'iy tarzda keng auditoriyaga yetkazadi. Bu kontentning tabiiy "viral" tarqalishi (tez tarqalishi) jarayonini tezlashtiradi. Shu bilan birga, algoritmik tizimlar foydalanuvchilarning qiziqishlari va interaktiv xatti-harakatlarini tahlil qilgan holda, soxta axborotning foydalanuvchi ko'rinadigan kanallarini kengaytiradi.

Botlar va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida soxta axborot yaratish va tarqatish nafaqat texnologik jihatdan oson. Shuningdek ba'zi insonlar uchun iqtisodiy jihatdan ham jozibador bo'lmoqda. Misol uchun, Makedoniyaning Veles shaharchasidagi bir qancha o'smirlar ijtimoiy tarmoqlarda millionlab foydalanuvchilar uchun soxta axborot yaratib, AQSh prezidentlik saylovi vaqtida penny-per-click reklama orqali har bir o'smir so'nggi olti oyda kamida 60 000 dollar daromad olgan. Bu ularning ota-onalarining daromadidan ancha yuqori bo'lib, o'rtacha yillik ish haqi 4 800 dollar bo'lgan shaharchada ularning iqtisodiy imkoniyatlarini tubdan o'zgartirgan [1. P.2.]. Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlarda soxta kontentning keng tarqalishiga qarshi kurashish strategiyalari nafaqat texnik choralarga, balki foydalanuvchilarni iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini ham hisobga olgan holda ishlab chiqilishi zarur.

Botlar – bu avtomatlashtirilgan dasturiy akkauntlar bo'lib, ular ijtimoiy tarmoqlarda xabarlarini tez va keng tarqatish jarayonida muhim vosita sifatida ishlatiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy botlar soxta axborotning dastlabki bosqichida tezkor tarqalishiga sezilarli hissa qo'shadi, foydalanuvchilar orasida noto'g'ri idrok va qarashlarning shakllanishiga olib keladi.

Bundan tashqari, botlar va algoritmlar birgalikda ishlaganda, soxta axborotning **tabiiy viral tarqalishini sun'iy tarzda tezlashtiradi**, auditoriyaning ongini ma'lum darajada boshqaradi va ijtimoiy tarmoqdagi axborot muhitini manipulyatsiya qiladi. Shu sababdan, ijtimoiy tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta'minlash va foydalanuvchilarda media savodxonlikni oshirish strategiyalari nafaqat texnik, balki psixologik va ijtimoiy omillarni ham hisobga olishi lozim.

Ijtimoiy tarmoqlarda akkaunt yaratishning arzonligi zararli foydalanuvchi akkauntlarini rag'batlantiradi, jumladan, ijtimoiy botlar, kibernetik foydalanuvchilar (cyborg users) va troll akkauntlar [2. P.4.]. Ya'ni, texnologik va iqtisodiy jihatdan soxta kontent yaratish va tarqatish juda oson. Masalan, botlar avtomatlashtirilgan tarzda xabarlarini keng auditoriyaga yetkazsa, *cyborg* foydalanuvchilar inson va algoritm kombinatsiyasida ishlaydi, ya'ni ba'zi vazifalarni avtomatlashtiradi, ba'zilarini esa inson nazoratida bajaradi.

Troll akkauntlar ijtimoiy tarmoqlarda shov-shuvli yoki provokatsion kontent yaratish orqali foydalanuvchilar orasida nizolar va qarama-qarshi fikrlarni kuchaytiradi.

Ular ko‘pincha soxta ma‘lumot, qo‘pol izohlar yoki dramatik postlar orqali auditoriya e‘tiborini jalb qiladi va muayyan mavzular bo‘yicha ijtimoiy kayfiyatni manipulyatsiya qiladi.

Shu tarzda, botlar, *cyborg foydalanuvchilar* va troll akkauntlar birgalikda ijtimoiy tarmoqlarda **soxta axborotning tez tarqalishiga hissa qo‘shadi**, foydalanuvchilar ongini boshqaradi va “filter bubble” hamda “echo chamber” effektlarini kuchaytiradi. Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta‘minlash va media savodxonlikni oshirish bo‘yicha strategiyalar texnik, psixologik va ijtimoiy omillarni birgalikda hisobga olishi lozim.

Dezinformatsiya zamonaviy ijtimoiy tarmoqlarda murakkab va ko‘p qatlamli hodisa sifatida namoyon bo‘lib, turli shakllarda tarqaladi. U nafaqat butunlay yolg‘on ma‘lumotlardan, balki mavjud axborotni noto‘g‘ri talqin qilish yoki kontekstdan uzib ko‘rsatish orqali ham yuzaga keladi.

Dezinformatsiyaning asosiy ko‘rinishlariga quyidagilar kiradi:

– **haqiqiy axborotning noto‘g‘ri kontekstda taqdim etilishi**, bunda to‘g‘ri ma‘lumot maqsadli ravishda o‘zgartirilgan vaziyatda berilib, foydalanuvchini chalg‘itadi;

– **butunlay soxta xabarlar**, ya‘ni faktlarga asoslanmagan, sun‘iy yaratilgan axborotlar;

– **manipulyativ vizual kontent**, jumladan, o‘zgartirilgan rasmlar, montaj qilingan videolar yoki kontekstdan uzilgan vizual materiallar.

Bunday axborot turlari odatda foydalanuvchilarni noto‘g‘ri yo‘naltirish, jamoatchilik fikrini shakllantirish, siyosiy jarayonlarga ta‘sir ko‘rsatish yoki iqtisodiy manfaatlarni ilgari surish maqsadida tarqatiladi. Shu nuqtai nazardan, dezinformatsiya oddiy noto‘g‘ri ma‘lumotdan farqli ravishda, ko‘pincha **maqsadli va tizimli xarakterga ega** bo‘ladi.

Ijtimoiy tarmoqlarda dezinformatsiyaning keng tarqalishida botlar, avtomatlashtirilgan akkauntlar va algoritmik tavsiya tizimlari muhim rol o‘ynaydi. Ular kontentni tezkor ravishda ommalashtiradi, auditoriyaga moslab yetkazadi va natijada soxta axborotning ta‘sir doirasini sezilarli darajada kengaytiradi.

Tahlil va natijalar (Analysis and Results). Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarda dezinformatsiyaning keng tarqalishiga qarshi kurashish kompleks va ko‘p bosqichli yondashuvni talab qiladi. O‘rganilgan ilmiy manbalar va tahlillar asosida quyidagi samarali strategiyalar aniqlandi:

1. **Algoritmik filtrlash va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish.** Zamonaviy algoritmlar va mashina o‘rganish usullari yordamida soxta axborotni aniqlash, uni avtomatik tarzda cheklash va foydalanuvchiga yetib borishini kamaytirish mumkin.

2. **Media savodxonlikni rivojlantirish.** Foydalanuvchilarda axborotni tanqidiy baholash, manbalarni tekshirish va soxta xabarlarni ajrata olish ko‘nikmalarini shakllantirish dezinformatsiya ta‘sirini sezilarli darajada kamaytiradi.

3. **Botlar va avtomatlashtirilgan akkauntlar faoliyatini monitoring qilish.** Maxsus texnologik vositalar orqali sun'iy akkauntlarni aniqlash va ularning faoliyatini cheklash soxta kontentning ommaviy tarqalishini oldini olishga xizmat qiladi.

4. **Shaffof va ishonchli axborot muhitini shakllantirish.** Ijtimoiy platformalar va foydalanuvchilar o'rtasida ochiq va ishonchli axborot almashinuvini ta'minlash dezinformatsiya uchun mavjud bo'lgan "bo'shliq"ni kamaytiradi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, yuqoridagi strategiyalarni birgalikda qo'llash ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborot oqimini nazorat qilish, uning salbiy ta'sirini kamaytirish hamda foydalanuvchilarning axborot xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborot va dezinformatsiya tarqalishi zamonaviy axborot makonining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Botlar, avtomatlashtirilgan akkauntlar va algoritmik tizimlar ushbu jarayonda muhim rol o'ynab, axborotning tez va keng tarqalishini ta'minlaydi hamda foydalanuvchilarning axborotni qabul qilish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, algoritmik tavsiya tizimlari orqali shakllanadigan axborot muhiti foydalanuvchilarni bir xil qarashlar doirasida ushlab turib, muqobil fikrlarning cheklanishiga olib keladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, dezinformatsiya nafaqat texnologik, shu bilan birga iqtisodiy va ijtimoiy omillar bilan ham chambarchas bog'liq. Soxta axborot yaratish va tarqatishning arzonligi hamda ayrim hollarda iqtisodiy manfaat keltirishi ushbu muammoning yanada kengayishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois, mazkur jarayonni faqat texnik vositalar orqali cheklash yetarli emas, balki kompleks yondashuvni talab etadi.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborotni aniqlash va cheklash uchun sun'iy intellekt va algoritmik filtrlash tizimlarini yanada takomillashtirish;
- *botlar, cyborg va troll* akkauntlarni aniqlash va ularning faoliyatini nazorat qilish mexanizmlarini kuchaytirish;
- foydalanuvchilarda media savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish orqali axborotni tanqidiy baholash madaniyatini rivojlantirish;
- ijtimoiy platformalarda shaffoflikni oshirish va ishonchli axborot manbalarini qo'llab-quvvatlash;
- dezinformatsiyaga qarshi kurashishda texnologik choralar bilan bir qatorda iqtisodiy va ijtimoiy omillarni ham inobatga olgan strategiyalarni ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborot oqimini kamaytirish va uning salbiy ta'sirini oldini olish uchun davlat, platformalar va foydalanuvchilar o'rtasida hamkorlikka asoslangan tizimli yondashuv zarur. Faqatgina kompleks choralar orqali axborot xavfsizligini ta'minlash va sog'lom axborot muhitini shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Zhou, X., & Zafarani, R. *A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities*. ACM Computing Surveys. 2020, p. 2.
2. Shu, K., Sliva, A., Wang, S., Tang, J., & Liu, H. *Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective*. ACM SIGKDD Explorations. 2017, P. 4.
3. Shu, K., Sliva, A., Wang, S., Tang, J., & Liu, H. *Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective*. ACM SIGKDD Explorations, Vol. 19, No. 1, 2017.
4. Snijders, C., Conijn, R., de Fouw, E., & van Berlo, K. *Humans and Algorithms Detecting Fake News: Synergy and Challenges*. Journal of Behavioral and Experimental Economics, 2021.
5. Wardle, C., & Derakhshan, H. *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*. Council of Europe Report, 2017.
6. Allcott, H., & Gentzkow, M. *Social Media and Fake News in the 2016 Election*. Journal of Economic Perspectives, Vol. 31, No. 2, 2017.
7. White, A. *Review Essay: Fake News, and Online Misinformation and Disinformation*. Journalism Studies, 2020.

